

Билинац Ранко*

Универзитет у Источном Сарајеву
Музичка академија, Источно Сарајево

Српска основна школа у Високом (1840–1914)

Резиме: У раду ће бити ријечи о српским основним школама у Босни и Херцеговини и о оснивању српске основне школе у Високом у вријеме турске владавине. Даље ће бити говора о њеном раду у вријеме аустроугарске окупације, па све до Првог свјетског рата, када је школа престала са радом. Такође ће бити ријечи о височким учитељима и њиховом раду. Циљ рада је отети од заборава дјелић историјско-просвјетне културе височкога краја и подсјетити на мукотрпну борбу за изградњу и отварање првих школа, те образовање младих, као и за опстанак писане ријечи у овим крајевима.

Кључне ријечи: Високо, српска основна школа, црквено-школска општина, учитељи, ученици.

Све до прве половине XIX вијека не може се говорити о српским школама у Босни и Херцеговини као о школама у данашњем њиховом значењу. Међутим, писменост, па и примитивни облици описмењавања, спомињу се врло рано и код Срба у Босни и Херцеговини. Почети писмености у Босни и Херцеговини, као и у осталим нашим крајевима, везани су за улогу и потребе наше Цркве или феудалаца и владара. Стога је разумљиво што су први писмени људи били у служби Цркве или канцеларија на дворовима властеле. О томе свједоче и најстарији писани споменици Срба у Босни и Херцеговини (записи, надгробни споменици, итд.). Падом Босне у другој половини XV вијека и завођењем једног нехришћанског режима, Црква постаје још изразитија и, у ствари, једина организација око које се окупља хришћанско становништво у Босни и Херцеговини. Потребе Цркве (читање и преписивање богослужбених књига) у већој мјери подстичу развој писмености, али се она, међутим, још не шири изван цркава и манастира.

У почетку се настава обављала у манастирским просторијама или у кући парохијског свештеника а држали су је писменији калуђери или свештеници. Касније се ова настава обављала у посебним просторијама, а јављају се и писменији појединци који иначе нису били ни калуђери ни свештеници, и они су поучавали писмености.

У Високом је постојала православна основна школа која је, према расположивим подацима, почела да ради око 1840. године у приватној кући самоуког¹

* rankobilinac@gmail.com

¹ Самоучко описмењавање представља врло стари народни обичај учења, читања и писања. Нарочито у селима без школе људи су прибјегавали самоучком описмењавању. Из разних записа и сачу-

учитеља Јова Асливара (*Љетопис српско-православне парохије височке* 1930–1974, 38; *Календар „Просвјета“* 1906, 112; 1941, 75–76).

Руски конзул Александар Гиљфердинг на свом *Путовању по Херцеговини, Босни и старој Србији* посјетио је Високо 1857. године и том приликом оставио запис о Високом, новој православној цркви и школи. Из тог записа сазнајемо следеће:

Град је смјештен на лијевој (западној) обали Босне, уз подножје високог брда. То је, у ствари, низ прљавих дрвених колиба. Оне су подигнуте једним дијелом на брежуљку, гдје се налази мудиров и кадијин стан, и на њих се настављају дућани, који се протежу у дугом реду и по рјечној обали. Овај доњи квартал обухвата стотину православних кућа. Иза града се налази камени мост преко Босне. (...) Не дође ни мудир ни кадија да се са мнош поздраве. Али су ми се сиромашни хришћани занатлије необично обрадовали. С изразом искрене радости су ме повели да ми покажу своју нову цркву. Она је подигнута мало ван града, на дивном високом мјесту, поред сарајевског друма и била је освешћена мјесец дана прије мог доласка.² Грађена је од камена и има облик куће. Муслимани нису дозволили да се на њу метне крст. Унутра је била потпуно гола. Није било ни књига, ни сасуда (изузев оловног путира), ни икона. Али су је ипак Височани могли са поносом показивати. Ниједна друга варош средње Босне, изузев главних босанских градова Сарајева и Травника, још нема православне цркве. Зидане цркве коштало је Височане огромних напора. Овдје уопште нема богатих људи, све су то сиромашне занатлије, а по околним селима – кметови, које су упропастили спахије и закупци. Нигдје се у Босни није тражило толико самопожртвовања за подизање цркве као овдје у Високом. Сваки човјек је за ову ствар дао и посљедњу зарађену пару и долазио, кад би се отргао од посла, да помогне зидању: једни су возили камен, други су га тесали, трећи полагали, четврти припремали даске за иконостас, покривали кров и све ово радили бесплатно, за опште добро (Гиљфердинг 1972: 300–301; Крешевљаковић 1934–35: 80).

Црквено-школска општина 1857. године почиње правити нову зграду за школу у непосредној близини цркве Светог великомученика Прокопија. Приликом своје посјете Високом и цркви 1857. године, руски конзул Гиљфердинг о школи забиљежио је следеће:

ване традицију види се да је самоучко описмењавање вршено на разне начине. Појединци су, имајући какав одговарајући уџбеник, или чак само написану азбуку, почињали да уче сами, запиткујући понекога како се зове које слово. Народ је веома цијенио самоуке људе (Богићевић 1975: 162–163). Овај облик учења не само да је претходио отварању школа него је у многим подручјима служио и као подстицај оснивању школа.

² Црква је саграђена 1856. године за вријеме митрополита Прокопија, а освешћење цркве извршио је митрополит Дионисије I на Тројчиндан 1857. године.

Сада се, на исти начин (добровољним радом као што је грађена и црква), подиже поред цркве камена грађевина за школу. Школа је већ отворена, али је смјештена у некаквој колибици. Главна невоља која данас мучи Височане је у томе што немају могућности да намјесте учитеља. Учитељу треба дати сталну плату, а православна је општина врло сиромашна (Гиљфердинг 1972: 301).

Из овог записа се јасно види жеља Височана који су, како пише Гиљфердинг, били „сиромашне занатлије”, да имају и своју школу, да дјеца буду просвијећена и да за зидање школе не жале свој труд.

По свој прилици, све до 1850. године не може се говорити да је било у школама систематског педагошко-методичког рада. Међутим, идући у корак са својим временом, школа се модернизује а то се одражава најприје у новијим свјетовним наставним садржајима и савременијим методама наставе. Процес изградње савременије српске основне школе у Босни и Херцеговини зависио је у првом реду од материјалних могућности и прилива квалификованих учитеља који би могли предавати све предмете.

Из писма Спиридона Рајковића, школског управитеља у Сарајеву, од 18. јуна 1851. године видимо програм рада у сарајевским школама, а може се претпоставити да су и у осталим мјестима били слични, ако не и исти. У писму се констатује да се те године радило у школи: „Наставленије у србском и славенском читању. Прва знања на изуст. Кратка свештена историја и катехизис на изуст. Рачуница практична. Наставленије у краснописању, правописању и пјеније.” Овом програму требало је додати: „граматике, числителице, земљописанија и историјама принадрлежеће к доброме васпитанију почетке” (Калуђерчић 1927: 66).

За најраније школе се није знало ни када почиње нити када се завршава школска година. Према неким најстаријим подацима почетак школске године падао је у прољеће, најчешће у чисти понедељак (Скарић 1928: 128). Када се школска мрежа учврстила и рад у школама обављао без честих прекида, усталио се и почетак и крај школске године. До осамдесетих година XIX вијека школа је почињала 1. августа а завршавала се крајем јуна, а касније су уведена два мјесеца школског распуста у јулу и августу (Калуђерчић 1899: 24).

На крају школске године полагали су се годишњи испити. Ти испити имали су претежно свечани, репрезентативни карактер. Испитима су, поред родитеља ђака, присуствовали и представници власти и Цркве, касније и конзули, у оним мјестима гдје су постојали конзулати. На тим испитима организован је и мањи културни програм (*Босански вјесник* 1866, бр. 17. 130–131).³

Уџбеници који су се најраније користили у основним школама били су Часослов и Псалтир. То су књиге које су се налазиле у манастирима и црквама а употребљавале су се при разним црквеним обредима, што се и данас чини. Пошто су се први

³ Први документ о одржавању испита у српској женској школи Стаке Скендерове у Сарајеву објавио је *Босански вјесник* 1866. године: „Испит држат је био над дјецом из сва три разреда, и задовољио је свакога, те заслужује похвалу како управитељке госп. Стаке тако и учитељке госпођице Драгиње ради лијепог и доброг успјеха дјеце у наукама.”

ђаци спремали за монашки или свештенички позив, разумљиво је што се ове књиге јављају и као први уџбеници. Како се касније ширио програм, школа је све више примала обиљежја свјетовног образовања. Појављују се и први уџбеници: буквари, читанке, историје, итд. Од првог уређења наставног плана у школама од 1850, па све до окупације 1878. године школске књиге су добављане већином из Београда. Осим тога, књиге су слате из Београда и на поклон. Турске власти су 1865. године причињавале велике невоље српским школама када је ријеч о уџбеницима добављаним из Београда (Крушевац 1966: 137–150).⁴ Оснивањем Вилајетске штампарије у Сарајеву 1866. године, поред новина и часописа штампају се и уџбеници намијењени српским школама. Хамдија Крешевљаковић је забиљежио да су ови уџбеници за српске школе рађени према одговарајућим уџбеницима у Србији (Крешевљаковић 1920: 23). Први уџбеник штампан у Вилајетској штампарији био је *Буквар за основне школе у вилајету босанском* (1867), а друга књига била је *Кратка свешћена историја за основне школе у вилајету босанском*, као и *Прва знања* (1868).

Хришћанско школство је у цјелини, до краја турске владавине, остало у сфери приватне иницијативе, док су српске школе, у односу на државу, задржале такав статус и за вријеме аустроугарске окупације, јер им је аустроугарска управа правила чешће и смишљеније сметње од оних повремених из ранијег раздобља. Када је ријеч о невољама српских школа у Босни и Херцеговини, треба истаћи период од око сто година у коме су се на челу босанско-херцеговачких епархија налазиле грчке владике фанариоти (Гиљфердинг 1972: 365–366; Слијепчевић 2002: 454; Пузовић 2004: 12). Сачувано је више докумената из којих се види њихово дјеловање у школама. Српска црквена општина у Сарајеву морала се бранити уговором од мијешања владике у живот школе, умјесто да владика буде најјачи ослонац (Шушљић, свеска 1, 11; Гиљфердинг 1972: 367).

Награђивање учитеља било је врло неуједначено. Још нису били створени услови за уједначавање јер је свака црквена општина била самостална, а пред крај турске владавине црквене општине су биле готово искључиви оснивачи школа. Плаћало се у разним валутама и разним износима. У прво вријеме школа се обично финансирала добровољним прилозима које су давали имућнији Срби, родитељи ћака или трговци и занатлије. Давања родитеља ћака била су у новцу или намирницама, а давања црквено-школских општина, односно школских одбора, била су у готовом новцу, стану, огреву, итд. За вријеме богослужења у црквама су сакупљани прилози у разне хумане и социјалне сврхе, а бијаше и посебан тањир, „школски дискос”, (Нови источник 1935: 226) на коме су сакупљани прилози за издржавање школе. Када је ријеч о овом облику прихода српских

⁴ Биле су заплијењене следеће књиге из основних разреда: *Прва знања*, *Друга читанка* и *Српска историја*. Неке заплијењене књиге су, по наређењу из Цариграда, спаљене. Све ово потврђује хроничар фра Берислав Гаврановић, који биљежи: „Турци у Сарајеву учиону Ристијанску затворише, и многе јим књиге одузеше, кано да Повестнице имају против Турцима, кано Милош Обилић Цара Мурата убијо” (БиН од 1853–1870. године, Града IV, Сарајево 1956: 328; Архив Србије, Фонд Министарства просвете, година 1853, број 349).

школа у Босни и Херцеговини, треба нагласити школску прославу Светог Саве у школама.⁵

Немамо довољно података на основу којих бисмо могли тачније одредити степен писмености и образовања првих учитеља. Међутим, познато је да су се у почетку овим позивом бавили и самоуки људи, као што је био први височки учитељ Јово Асливар, или су то пак били слабије писмени људи. Све нам ово показује колико је у то вријеме наш свијет жудио за било каквом писменошћу и како је било тешко наћи учитеља. Шездесетих година XIX вијека јављају се први школовани учитељи из редова домаћих људи који уче школе у Србији, Војводини и Русији. Већи број учитеља дошао је из задарске богословије, а од 1866. године и из Пелагићеве богословије у Бањој Луци (Папић 1972: 24; Божићевић 1965: 48). У српским учитељским школама у Карловцу и Пакрацу школовао се већи број учитеља из Босне и Херцеговине.

У то вријеме су и школе, нарочито по већим градовима, биле тако програмски организоване да више није било мјеста у школама за нешколоване учитеље. Унапријед су се тражили учитељи и расписивали конкурси, тражила се стручна спрема и нудили одређени услови.

У Архиву Српске црквене општине у Сарајеву чува се обимна преписка ове установе са појединцима или појединим установама у Војводини, Далмацији, Србији, Трсту, итд. Највећи број тих писама односи се на тражење учитеља. Из ових докумената се види да су се тражили квалификовани учитељи и да им се заузврат нудило сигурно награђивање.⁶

Понекад је у раду школе било и прекида. Некад се нису могла обезбиједити средства а некад се није могао наћи ни учитељ. Почетком августа 1869. године Високо је посјетио нови мутесариф сарајевског санцака Абдул Нафи еф., и у тој години српска школа у Високом је била већ „девет мјесеци без учитеља”. Мутесариф Абдул је наредио, „да се одмах учитељ нађе и школа отвори те да се оснује школски фонд” (*Нови бехар* VIII/1934–35: 134).

Нема података о томе до када је Јово Асливар радио као учитељ, али знајући да су многи српски учитељи били и појци у црквама, а доста њих и хоровађе пјевачког друштва, доста се записаних података о њиховом раду и боравку може наћи на појединим богослужбеним књигама. Тако у богослужбеној књизи *Црквени ѿиийик*, у цркви Светог великомученика Прокопија у Високом, на маргини стоји запис: „1870. године радио као учитељ у Високом *Симеон Чајкановић*.”

⁵ Најстарије прослављање Светог Саве у српским школама забиљежено је у школи у Земуну 1812. године. У Сарајеву је уведена пракса прослављања Светог Саве као школске славе за вријеме учитеља Ђорђа Маргетића 1851. године. Та пракса је до краја турске владавине уведена у све српске школе у Босни и Херцеговини (Папић 1978: 19, 62).

⁶ Ту налазимо и најстарије спомињање школа и учитеља. У једном спису из 1539. године говори се о завјештању земљишта на коме би се изградила кућа „да станују свештеници и поучавају јеванђељу хришћанску дјецу”. Године 1682. међу онима који прилажу цркви спомиње се и „даскал Никола”. Нешто касније, 1727. године, записано је да је крај цркве саграђена кућа „поради скуле за дјецу”. Године 1769. спомиње се учитељ Ђорђе Поповић, а три године касније „даскал Павле” (Скарић 1928: 127–128). Из наведених података види се да је у Сарајеву рано почело организовано описмењавање.

Учитељ Симеон се родио у Сарајеву 1840. године, гдје је завршио српско-православну основну школу код учитеља Александра Шушкаловића,⁷ који га је уписао у Београдску богословију. По завршеној богословији био је у Плашком (Хрватска) код владике Петра Јовановића. Послије тога је радио као учитељ у Бијелом пољу (Новопазарски санџак), Сарајеву и Новој Вароши. Као учитељ височки радио је од 1868. до 1873. године.⁸ За вријеме његовог учитељовања школа је знатно напредовала. Те (1868) године у височкој основној школи је било 33 дјеце, од којих 26 дјечака и 7 дјевојчица (Папић 1978: 46).⁹ На Петрановићеву збирку „Српске народне пјесме” претплаћена је 1867. године Савка, кћи Јове Чанкића, коџабаше височког, као „љубитељка књижевства” (*Календар „Просвјета”* 1906: 112; 1941: 75–76).

Занимљиво је писање Риста Шушлића о „премамљивању” учитеља из Планинице у Високо:

Планиница је код Вареша планинско насеље. По једном податку овдје је била школа, па су Височани премамили учитеља у своју школу. Његовим одласком школа је престала. Овдје је било писменог свијета који књиге не само да чита, него их и набавља. На поменути Петрановићеву збирку 1867. године претплаћен је с Планинице Стјепо Стјепановић, земљорадник (*Календар „Просвјета”* 1941: 75–76).

Према Салнами босанског вилајета за 1871. годину, у основној школи у Високом било је 70 православних ученика, од којих 45 дјечака и 25 дјевојчица. Карактеристично је, на примјер, да осим Бање Луке и Градишке, у Босанској Крајини се не спомињу женска дјеца као ученици школа, док се готово у свим другим школама поред мушке налазе и женска дјеца, додуше, у знатно мањем броју (*Оријентални институт* 1871: 140–144).

Учитеља Чајкановића је 1874. године наслиједио учитељ *Стефо Савић*.

Говорећи о ваншколској дјелатности српских учитеља у Босни и Херцеговини, не смије се занемарити ни њихов значајан културни рад у том периоду. У Високом

⁷ Учитељ Шушкаловић је из београдског лицеја дошао да ради као учитељ у Сарајеву. Тај млади човјек је с највећом љубављу радио свој посао и из његове су школе изашли наши најбољи људи оног времена (доцнији митрополит Сава Косановић, Константин Хаџи Ристић, Симеон Чајкановић, Глигорије Јефтановић и др.). Из таквих школа у Сарајеву и Мостару излазили су њихови ђаци са годину-двеје дана понављања као готови учитељи за друге школе по Босни и Херцеговини.

⁸ Након Високог радио је у Сарајеву у школи Мис Ирбијеве пет година као учитељ. Због турског насиља са босанском сиротињом иде у Хрватску, Славонију и Далмацију радећи као учитељ до 1878. када се поново вратио у Сарајево. Рукоположен је за ђакона 14. а за свештеника 29. јануара 1884. године и био свештеник у Сарајеву. Умро је у Сарајеву 27. новембра 1889. године. Сахрањен је на Кошевском гробљу. Опијело у Старој цркви, уз саслужење 10 свештеника и два ђакона је извршио митрополит Георгије Николајевић (*Источник* 1889, годиште 3, бр. 24, 382–384; Пузовић 2004: 509).

⁹ Половином XIX вијека почињу у школе ићи и женска дјеца а то представља још један прилог осавремењавању српског основног школства у Босни и Херцеговини. У литератури се спомиње „госпожа Евразија” као учитељица женске дјеце у 1747. години у Сарајеву (Иванишевић 1910: 21, Српско православно школство у Босни и Херцеговини, Сарајево). Вјеродостојно се зна да је у Сарајеву 1854. године радила женска основна школа и женска школа Стаке Скендерове 1858. године.

су са црквено-школским одбором организовали светосавске прославе и одржавали вечерња сијела са културним програмима.

Занимљиво је, када је ријеч о наставном програму српских школа у БиХ у том периоду, истаћи и бригу коју су школе посвећивале тјелесном васпитању. У том погледу босанскохерцеговачке српске школе биле су изнад школа у неким нашим другим крајевима. Војвођанин Светислав Стефановић, који је 1878. године ушао у Босну са окупаторским трупима, објавио је, са извјесним чуђењем, један призор из основне српске школе у Високом, у којој је од 1875. до 1881. године радио као учитељ *Ђорђо Марковић* родом из Власенице:¹⁰ „Пред собом видјех справе за тјелесно вјежбање, те за Бога господине узвикнух, од куда вам тога у босанским брдима, зар и ви гимнастишете! – То подигох тешком муком да бих своје ђаке тјелесно вјежбао, како би доцније имало високо и тјелесно што снажније Србе“ (*Јавор* 1879: 695).

Прије окупације Аустрија је имала у Босни и Херцеговини уведена дипломатску службу. Генерални конзул у Сарајеву и вицеконзули у Мостару, Ливну, Требињу, Тузли и Брчком прикупљали су и сређивали податке о стању и односима у Босни и Херцеговини. Било је наређено да сви извјештаји који се шаљу из Босне морају бити тачни (АБиХ, ГКС, бр. 182 през. из 1872).¹¹ Бењамин Калај, који је био пуне двије деценије неограничени господар окупираних крајева, још као дипломата са сједиштем у Београду проучавао је прилике у Босни и Херцеговини. Поред осталог, бавио се и проучавањем историје Босне и Херцеговине.¹² Калај је такође, путем подређених власти, ометао рад српских конфесионалних школа, стављајући често немогуће услове за добављање квалификованих учитеља, посебно из Војводине, и мијешајући се до у појединости у рад основних школа.

Беч је у почетку имао намјеру да постепено отвара државне основне школе, док би затечене конфесионалне школе привремено толерисао док не изгради потребну мрежу својих школа, а онда би престао рад конфесионалних школа. Са таквим намјерама донесен је и први пропис о школама 1879. године (АБиХ, ЗМФ, бр. 4606/БиХ, 1879). Овом уредбом је била предвиђена, поред државних, и могућност постојања приватних и конфесионалних основних школа, међутим таквим прописом су затечене српске школе биле маловажене. За учитеље је речено да су нешколовани, а настава примитивна, а пошто су махом из Србије, нити су „употребљиви ни повјерљиви“. Такве оцјене учитеља у српским школама, односно питање неповјерења, остаће до краја рада ових школа. Учитељи су приликом избора

¹⁰ Запис на богослужбеној књизи Црквени типик из 1870. године – српска школа има своју зграду, а у овој години је донесена и Школска уредба бр. 3/1959.

¹¹ По подацима које је послао у Беч тадашњи потпуковник (оберстлајтнант) Стефан Јовановић, шеф обавјештајне аустроугарске службе у Босни, 1862. године било је 796.000 становника, и то: 122.000 католика, 360.000 православних, 300.000 Муслимана, 5.000 Јевреја и 9.000 Цигана (ХАЗ, Стефан Јовановић, Oberstlieutenant des Broder Infanterie Regiments, Strategische Denkschrift über Kriegsschauplatz in Bosnien – Hercegovina (verfasst in den Jahren 1862/63; HAZ, Atti presidiali dell' I. R. Governo della Dalmatia, Anno 1851–1878. Busta unica, 23; 26/22).

¹² Калај је још 1872. године, приликом освећења сарајевске Саборне цркве, посетио Сарајево. Тај боравак, нема сумње, послужио му је за боље упознавање прилика.

морали доносити „сертификат“¹³ на основу кога би се оцјењивала стручна спрема и подобност за то радно мјесто. Наредне, 1880. године, Земаљска влада је наредила да се у „првом разреду (комуналних школа) најприје учи латиница, ако је више муслиманске и католичке дјеце, а ћирилица, ако је претежан број православне дјеце. Родитељима није било препуштено да одаберу које писмо ће њихово дијете најприје учити“ (АБиХ, ЗВС, бр. 9928 през., 16. мај 1880).

У таквим околностима је 1881. године у Високом радио учитељ *Симо Бјелајац* из Босанске Крајине.¹⁴ Окупациона управа је захтијевала да се употребљавају исти уџбеници у државним и у конфесионалним школама. На заједничким уџбеницима посебно се инсистирало када је било ријечи о градиву у читанкама, историји¹⁵ и географији. Српске школе нису прихватиле заједничке уџбенике. Стога је долазило, и то веома често, до забране појединих уџбеника, а посебно оних који су долазили из Србије. Нешто касније одузете су читанке у Сарајеву, Фочи и Високом и послате у Беч (АБиХ, ЗМФ, бр. 5158/БХ, 1882). Пракса забрањивања уџбеника продужена је готово током цијеле окупације и увијек се радило о уџбеницима штампаним у Србији.

Такав однос окупационих власти према уџбеницима који су долазили са стране неминовно је упућивао на властите уџбенике, који би се издавали у Босни и Херцеговини.¹⁶ Међутим, било је приговора и на ове уџбенике. Избацивани су поједини текстови из њих, забрањено је издавање уџбеника *Српска историја* коју је написао сарајевски учитељ Стево Калуђерчић (АБиХ, ЗМФ, бр. 1419/БХ, 1899).

Према Прегледу српско-православних вјероисповиједних основних школа у Дабро-босанској дијецези за школску 1886/87. годину, у Високом је била Мушка четвороразредна основна школа и, имала је 49 ученика и седам ученица (*Истичник*, годиште 1, број 4, 1887: 62–63).¹⁷

Колико су Височани држали до своје школе и учитеља потврда је и свечаност поводом освећења иконостаса у цркви Светог Прокопија у прву недјељу по

¹³ Сертификатом је називано одобрење Земаљске владе којим се потврђивало да је предложени учитељ српске школе квалификован и да може да се запосли у школи. Без оваквог документа школски одбор није могао новог учитеља увести у дужност.

¹⁴ Запис на богослужбеној књизи *Црквени шћипик*, библиотека ЦО Високо бр. 3/1959.

¹⁵ Мали уџбеник историје за основне школе, који је употребљаван за вријеме окупације, дајући краћи пресјек историје Босне и Херцеговине, гдје није могао заобићи Хрвате и Србе у односу на Босну и Херцеговину, ставља их у исти положај као Мађаре или Млечане. Основни циљ историје и њен усмјереност у основној школи најбоље илуструје завршни пасус овог уџбеника: „Године 1875. букне нов устанак по Босни, те настану три године буна, ратова и свакојаког ужаса, док најпослије дође и година 1878, када је нашој домовини осванула зора новог љепшег доба и сретније будућности под добрим господарем, нашим премилостивим царем и краљем Фрањом Јосипом I.“

¹⁶ Уџбенике пишу домаћи учитељи а штапају се у Сарајеву. Уџбенике су писали: Стево Калуђерчић, Милош Попара, Стево Чутурило, Ђорђо Чокорило, Недељко Лазаревић, Павле Чонић, Славко Костић, Ђорђе Раца, Петар Мирковић, Никола Кашиковић и Војислав Борић.

¹⁷ Пописом становништва од 1. маја 1885. године, установљено је да су Високо, Алаудин, Краљевац, Кралупи, Кула, Бања, Озраковић, Танкчићи и Збиље имали: 3.365 мухамеданаца, 1.332 источно-православних, 140 римокатолика, 147 Јевреја, припадају иним вјероисповијестима 10 (*Прејлед њучансџива окупационих градова и коџарских мјестџа Босне и Херцџевине њо сџању од 1. маја 1885. џодине*).

Светом Илији 1890. године. Да поздрави митрополита Дабробосанског Ђорђа Николајевића у име Височака имао је част тадашњи учитељ *Ђорђе Сџајић*.¹⁸ У свом поздравном говору он је између осталог рекао:

Радостан глас, да послѣје 30 и више година долази у ово наше мјестанце архијереј, да одслужи божанствену литургију у овом светом храму, сав је народ, како у овом мјесту, тако и у околици радосно поздравио, те и у замашном броју изашао на сусрет свом љубазном архијереју, да цјелује твоју свету десницу. Ти ћеш честита старино остати у врло драгој успомени код овдашњег српског народа, јер достојно заступаш интересе своје цркве и народа.

У историји овог светог храма остаће забиљежено златним словима, онај сретни момент кад му је послѣје више стотина година његову духовну дјецу нахранио небесном храном Србин архипастир.

Твоја дјела високопреосвећени, доказују да си истинити представник својега свештенства и народа, задобивши трајну симпатију једног и другог. Надамо се да ћеш и у будуће радити о напретку и бољитку нашем, исправљајући што је искварено, тражећи што је изгубљено и зближавајући што је одрођено (*Исџочник* 1890, година IV, 382–384).

Из ових поздравних ријечи разазнаје се сва тежина положаја у коме се налазио православни народ у Босни и Херцеговини за вријеме аустроугарске управе и митрополита Грка. Јер, бечки двор је од митрополита очекивао да својим ауторитетом у народу допринесе да тај исти народ ради у интересу царевине, а ако не буде радио у интересу двора, биће га лако уклонити, ако ни због чега, а оно због старости, дотле је народ од митрополита очекивао да буде предводник у заштити и одбрани националних интереса и остварењу слободарских циљева. Тако је митрополит био у процијепу између Земаљске владе и своје пастве. Паства се надала да у личности митрополита Николајевића има поузданог, одговорног, способног и карактерног архијереја који ће хтјети и моћи да заштити њихове интересе. Знали су да су аустроугарске власти митрополита Косановића (1881–1885) отјерале јер је штитио интересе свога народа и устао отворено против римске пропаганде у Босни и Херцеговини, те је 14. јуна 1885. године морао поднијети оставку (Маџар 2006: 61).

По попису школа, броја ђака и учитеља 1891. године у Високом је био један учитељ и 52 ђака (*Календар „Требевић”* 1891: 98–99).

¹⁸ Рођен је у Високом 27. фебруара 1867. године у свештеничкој породици. Завршио је три разреда гимназије и Рељевску богословију. Послије завршене богословије био је учитељ у српској школи у Високом (*Исџочник* 1891, година 5, бр. 9 и 10, 413). Рукоположен за ђакона и свештеника 15. и 25. августа 1891. године у Варешу од митрополита Ђорђа Николајевића. Био је добрињски парох па је потом премјештен 19. марта 1898. године на бјелобучанску парохију (Тешањ). Од 1900. па до 1914. године био је парох у Мокром, када је са сином Стефаном одведен у логор Арад. Након Првог свјетског рата постављен је на илијашку парохију, па на руђанску гдје је и умро 19. августа 1922. године (Пузовић 2004: 481).

Отоманска држава није материјално помагала Српску цркву и школу. Стога се сав друштвени живот одвијао преко црквених општина и црквено-школских одбора. Чланови тих црквено-школских одбора били су најчешће не само најугледнији него и најпоштенији људи. Они су морали да штите не само интересе своје општине него и српскога народа уопште. Црква и школа су биле бедеми са којих је српски народ у Босни и Херцеговини бранио своју вјерску и националну индивидуалност за вријеме робовања под Турцима и Аустријом. Аустрија је у таквим одборима гледала политичку организацију и истовремено их се плашила. Почела је да предузима све мјере како би у одборе унијела забуну, врбујући на своју страну себи наклоњене људе, а све у циљу прогона српских учитеља и потискивања и потпуне забране коришћења ћириличног писма у школама.

Године 1893. двадесет црквено-школских општина упутило је петицију Земалској влади, тражећи укидање Владине одлуке о обавезном потврђивању учитеља у српским школама (АРБиХЗМ, бр. 453/прес. 1893). Влада не само да није удовољила молби, него је и поштрила свој надзор над општинама и школама. Непријатељство између државе, с једне стране, и црквених општина и школа, с друге, достиже врхунац 1896. године, када почиње и шири, организованија борба једног дијела српског народа у Босни и Херцеговини и нови период (од 1896. до 1905. године) у односима окупаторских власти и српског народа. Тај период је у историји назван „борбом за црквено-школску аутономију” (Папић 1972: 161–167). Тек после смрти Бењамина Калаја 1903. године стање постаје у извјесној мјери подношљивије.

Напокон, после деветогодишњих сукоба и преговора Фрањо Јосиф је ставио свој потпис на статут којим су регулисана питања организације Цркве и школа босанскохерцеговачких Срба. Коначним исходом борбе за црквено-школску аутономију нико од Срба није био задовољан (*Српска ријеч* од 13. августа 1905).

У вријеме борбе за црквено-школску аутономију, у Високом се 1897. године помињу учитељи *Владимир Влајић* из Срема и *Стево Појовић* из Сомбора, а од 1897. до 1900. године *Јован Травањ* из Турије, Бачка. Он је поред учитељске дужности обављао и дужност хоровађе пјевачког друштва „Милутиновић”.

На почетку школске године уприличено је освећење и отварање обновљене школске зграде. Након учињеног обреда, учитељ Јован се присутнима обратио следећим ријечима:

Олтар је просвјете школа. Потребне су наше жртве и потпоре за одржање школе. Ништа неће на пут стати томе племенитом дјелу, него се једино иште воља и љубав за просвјету. У прва времена не имадосмо овакве прилике као данас, а данас слава Богу зидамо и цркве и школе под моћном десницом нашег праведног и премилостивог Цара и Краља Фрање Јосифа I. Пријашњег времена, с једне стране, нијесмо се смјели бавити науком, а с друге стране опет, нијесмо знали цијенити корист знања као данас. Дајмо браћо, знања дјеци нашој, јер ће нас дјеца наша благосиљати, или проклињати; па боље ће бити, да нас благосиљају него да проклињу. Дјеца су наша, наши нашљед-

ници, па тешко нама ако им ништа друго до земаљска блага не оставимо. Од ове мале дјечице желимо ми, да изађу по времену и достојни чланови друштва, па ако се њихов разум не обогати науком, него се оставе сама себи да тумарају по мраку незнања, ако не буду одгајана у духу вјере и народности своје, онда какву срећу и какав напредак Црква и народ од њих ишчекивати може.

Тргнумо се и пробудимо из дремежа слаткога сна, те сложено као браћа потпомажимо један другога. Прихватимо се сви братске слоге и љубави. Јер видите колико се наука узвисила, да чуда ствара, па немојте да и ми изостајемо иза просвјете. Шаљимо дјецу нашу у школу. Ако ми будемо људи и ако имаћемо љубави међу собом, све ће то ићи лако и школу ћемо од сада као и до сада и још са већом жртвом потпомагати, па потпомажући школу и просвјету тијем ћемо се одужити како Цркви тако и народу, и тијем ћете се уписати у рад оних родољуба који често пута откидајући од својих уста приносе на олтар просвјете народне.

Наука је највећи непријатељ свега што је шкодљиво, штетно по човјечанство. Погледајмо данас Нијемце, па Французе, који су у просвјети много напреднији него ми Срби, како се у свему развијају и напредују, па да споменем, мањи још народ, једну грану словенског стабла нашу браћу Чехе, који су такође, много даље измакли у просвјети него ми. Али да! Тај народ је пун полета, одушевљен је за науком, а осим тога, што је најважније, велики је усталац и родољуб, и жртвоваће за школу и уопште на просвјетну цијел и посљедњи новчић свој. Зато и можемо тамо наћи, да готово сваки па и најмањи сиромашак зна читати. Тамо можемо видјети проста ратара гдје у пољу оре, па једном руком држи плуг а у другој новине и чита. А гдје је научио читати? У школи! Зацијело код тако просвијећеног народа влада благостање, па народ онда и материјално много боље стоји, од онога народа који је у просвјети заостао.

Угледајмо се дакле на Чехе, као и на остале народе, који су у просвјети надмашили нас, па чувајмо нашу узданицу, нашу школу, пружимо јој и материјалну и моралну помоћ кад год јој буде потребно. Јер тако ћемо ју моћи сачувати од сваке невидовне пропасти. А родитељима стављам на срце, свима без разлике, а нарочито онима којима је могуће, нека шаљу своју дјецу што више у школу, нека им не допуштају да за школско вријеме, кад им се најљепша прилика дала, да стичу себи знања, лутају беспослени по улицама, и другим за њих шкодним мјестима, и играју дане у љености и нераду, јер доћи ће вријеме, када ће питати старост; гдје је била младост?

У аманет остављам свим родитељима ријечи нашег највећег пјесника Змаја, гдје вели: 'Дижите школе дјеча вас моле! Скини ми бабо с чела облаке, не дај ме бабо у просјак!' (Архива Српског пјевачког друштва „Милутиновић” Високо).

Дана 20. јула 1899. године, послјије учитеља Травња, изабран је за височког учитеља *Душан Николић* из Сарајева који је поред учитељског позива обављао дужност и хоровође пјевачког друштва „Милутиновић”.

У његово вријеме, односно од 1900. године, наређењем Земаљске владе, српске црквене општине морале су сваке године слати Влади програме рада основних школа ради одобрења (ЗАБиХ, ЗВС, бр. 378 рез., 9. VI 1899. и ЗМФ, 225 Пр. БиХ, 12. IV 1899).

Дана 19. августа 1901. године изабрани су за учитеље *Михаило П. Крајуљевић* и *Анка М. Крајуљевић*, рођена *Петровић* из Босанске Крајине (Запис на богослужбеној књизи *Црквени тшйиик*, библиотека ЦО Високо бр. 3/1959).

Пред крај борбе за црквено-школску аутономију, у Високом је 10. августа 1902. изабран за учитеља *Душан Живојиновић* из Војводине.

Двије године касније, 17. октобра 1904. године, изабрани су *Богољуб Глишић* из Високог и *Олија Бркић*, *угаџа Сџанишић* из Сомбора. Богољуб је био и хоровођа пјевачког друштва (Запис на богослужбеној књизи *Црквени тшйиик*, библиотека ЦО Високо бр. 3/1959).

Учитељ Богољуб Глишић присуствовао је првој скупштини српских учитеља у Сарајеву држаној 29, 30. и 31. децембра 1905. године. На скупштини је донијета Резолуција српског учитељског друштва и послата Великом и Управном просвјетном савјету у Сарајеву. У Резолуцији су истакнуте све оне тачке које се налазе у Уредби а понижавају углед српског учитеља (*Источник* 1906, година XX, бр. 6: 15; *Босанска вила* 1906, год. 21, бр. 4: 62).

Учитељ и хоровођа Богољуб Глишић добио је посао у Требињу, те је 19. августа 1907. отишао из Високог а наслиједио га је учитељ *Панић Лазић* из Мирковаца, Срем, који се 1909. године помиње као посљедњи учитељ српске школе и хоровођа у пјевачком друштву „Милутиновић”.¹⁹

Босанскохерцеговачки Срби никада нису протестовали због тога што је Земаљска влада у сваком погледу давала предност латиници над ћирилицом када је ријеч о томе да се неписмено становништво Босне и Херцеговине опишмени и служи и овим писмом. Они су протестовали, и то често врло оштро, против непријатељског става и третмана ћирилице, тражећи паритет оба писма. Нарочито су протестовали због мијешања политичких власти у рад српских професионалних школа, и то управо у вези са прогањањем ћириличког писма.

Школска 1913/14. година представља посљедњу годину отварања и рада српских школа у Босни и Херцеговини, па тиме и у Високом. Земаљска влада је затворила школе, а послјије рата није постојао ниједан разлог за отварање посебних школа за српско-православну дјецу у Босни и Херцеговини. Ниједан од покушаја отварања ових школа у другој половини Првог свјетског рата није, разумије се, успио, али је карактеристично како се режим супротставио овом захтјеву. На захтјев за отварање школа одговорено је:

¹⁹ У школској 1908/1909. години покушало се да се уз неке основне школе отворе пети и шести разреди. За те разреде био је израђен и посебан наставни план и програм. Таквих школа отворено је веома мало (Папић 1972: 68).

У парницама ради велике издаје избио је на површину у свој својој нагости, одвратности и згражавању, деструктивни, антидинастијски, агитаторски, субверзивни и иредентистички рад многих учитељских лица српско-православних основних школа у овим земљама, који не само да се ни најмање бринули нису за одгој повјерене им омладине према 8 тачки параграфа 55 Црквенопросвјетне Уредбе, тј. да се одгајају дјеца у љубави према отаџбини и највишем владајућем дому, него су на жалост одгајали злочинце, који су први бацили угарак у свјетски пожар, што и данас још букти, те бацили човјечанство у биједу и невољу (ЗВС, прес. бр. 13484/1914. Извјештај ЗВС упућен ЗМФ 12. октобра 1914; Крушевац 1960, 401–402; Папић 1978: 143).²⁰

Ово је посљедња, али врло карактеристична оцјена српских школа коју је дао аустроугарски режим у Босни и Херцеговини. Она, у ствари, садржи и основне разлоге због којих су српске школе, њихово отварање и рад, биле под будним оком окупационих власти.

У фебруару 1953. године срушена је школа која је стајала изнад цркве. Рушење је извршено по одобрењу црквених и општинских власти јер је зграда била рушевна. У тој су се школи школовали „многи наши стари парохијани, а ни један не памти кад је саграђена. По причању старих домаћина изграђена је у исто вријеме кад и црква, између 1852. и 1857. године” (*Љепојис српско-православне парохије височке*, 1930–1974: 70 – у рукопису).

У току постојања школе настава се одвијала у двије зграде. Прва се налазила у непосредној близини цркве, на брду званом Клиса, а друга, већа и условнија, на простору данашње Фабрике кожне конфекције (Папић 1978: 132).

* * *

Из рада се може закључити како је српско основно школство у Високом као и у читавој Босни и Херцеговини, за вријеме турске и аустроугарске владавине било у „повојима” или тек „породиљским мукама”. Зато је отварање ових школа било „бљештаво свјетло” након вишестољетне просвјетне таме, али и титрави пламицак свјетлости недостижан великоме броју, посебно сеоске, дјеце која су остала у „тами неписмености”. Иако се то доба не може похвалити „свјетлошћу” у просвјети и култури, оно ипак није ни доба духовне пустоши, него доба у коме су ударени темељи височком и босанскохерцеговачком школству, и то захваљујући неуморним и несаломљивим „градитељима” – нашим учитељима, самоуком учитељу Височаку Јову Асливару, али и писменим појединцима, учитељима који су им се придружили у том преузвишеноме послу.

За четрдесет година владавине у Босни и Херцеговини, аустроугарски режим је у просвјетној политици, као што је у раду предочено, повремено мијењао так-

²⁰ Крушевац наводи Наредбу Земаљске владе у Сарајеву бр. 11300/През. од 20. септембра 1918, у којој се налази наведени текст.

тику чинећи некада мање уступке, а некада предузимајући строжије мјере, нарочито према православном живљу. Међутим, режим се никада није одрекао своје најбитније концепције по којој су димензије просвјете, и по ширини и по дубини, увијек мјерене према политичким, стратешким и економским циљевима окупације, а ти циљеви су захтијевали писменијег и образованијег поданика. С друге стране, мјере предузимане у смислу националног угњетавања становништва увијек су рађале нове иницијативе и будиле нове подстицаје у редовима домаћег становништва, па је, поред оснивања културних установа и покретања листова, просвјета продирала и у све шире слојеве народа. Стога, овај период посматран у цјелини, насупрот основним политичким намјерама окупатора, обиљежава знатан културно-просвјетни напредак у односу на турски период и затечено стање.

Библиографија

Извори

Архивска грађа

Архив Босне и Херцеговине, Заједничко министарство финансија.

Архив Србије, Фонд Министарства просвете.

Архива Српског пјевачког друштва „Милутиновић” Високо.

Љетопис српско-православне парохије височке, 1930–1974 – у рукопису.

Часописи

Источник, 1887, 1935, 1938.

Јавор, 1879.

Календар „Просвјета”, 1906, 1936, 1941.

Календар „Требевић”, 1891.

Српска ријеч од 13. августа 1905.

Литература

Ђирилична

Богичевић, В. (1965). *Историја развоја основних школа у Босни и Херцеговини 1463–1918*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника.

Гиљфердинг, А. (1972). *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*. Сарајево: „Веселин Маслеша”.

Калуђерчић, С. (1927). „Из живота српских школа у Сарајеву“, у: *Брајство*, Сарајево, година III, број 4.

Калуђерчић, С. (1899). *Први годишњи извјештај српских основних школа и Више дјевојачке школе у Сарајеву*. Сарајево.

- Крешевљаковић, Х. (1920). *Грађа за њовијест хрватске књижевности*. Загреб.
- Крешевљаковић, Х. (1934). „Високо“, у: *Нови бехар*, Сарајево, VIII/1934–35, стр. 134.
- Крушевац, Т. (1960). *Сарајево њод аустроујарском окупаацијом 1878–1918*. Сарајево: Музеј града.
- Маџар, Б. (2005). *Српска православна црква у Босни и Херцеговини у вријеме аустроујарске управе 1878–1918*. Бања Лука: СПКД „Просвјета“.
- Папић, М. (1972). *Школство у Босни и Херцеговини за вријеме аустро-ујарске окупаације (1878–1918)*. Сарајево: „Веселин Маслеша“
- Папић, М. (1978). *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*. Сарајево: „Веселин Маслеша“.
- Пузовић, П. (2004). *Српска православна епархија Дабробосанска – Шемањизам*. Србиње (Фоча): ИК „Дабар“.
- Скарић, В. (1928). *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*. Сарајево: Државна штампарија.
- Слијепчевић, Ђ. (2002). *Историја Српске православне цркве, 2*. Београд: ЈРЈ.
- Шушлић, Р. *Грађа за историју српских школа за њурској времена*. Рукопис у Народној и универзитетској библиотеци Босне и Херцеговине, св. 1.

Латинична

- Kruševac, T. (1966). „Afera s udžbenicima u srpskim školama (1865)“, u: *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, godina II, knjiga II, Sarajevo, str. 137–150.

Serbian Primary School in Visoko (1840–1914)

Summary. In this paper, the author speaks of Serbian primary schools in Bosnia and Herzegovina and of the founding of Serbian Primary School in Visoko during the Ottoman reign. The author then speaks of School's history during Austro-Hungarian occupation until the beginning of the First World War. The goal of this paper is to preserve the remembrance of Visoko's educational tradition and to remind the readers of the struggle for establishing and opening first Serbian schools in Bosnia.

Keywords: Visoko, Serbian primary school, ecclesiastical-educational community, teachers, students.